

УКРАЇНСЬКИЙ РОМАНТИЗМ І ПОЗИТИВНА ФІЛОСОФІЯ: ТОЧКИ ДОТИКУ У ПОГЛЯДАХ НА СПРАВЕДЛИВЕ СУСПІЛЬСТВО

Ірина МАЙДАНЮК

orcid.org/0000-0001-8096-0244

доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри культурології

Національного університету біоресурсів і природокористування України

email: mira-i@ukr.net

Людмила ЧЕКАЛЬ

orcid.org/0000-0002-3081-3876

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національного університету біоресурсів і природокористування України

email: L_chekal@nubip.edu.ua

Анотація. Розглянуто особливості поглядів представників українського романтизму на справедливе суспільство. Зосереджена увага на поняттях природного права, політичної і духовної свободи, рівності, освіти і виховання. Проаналізовано аналогію і паралелізм між ідеями позитивного суспільства Огюста Конта і вільного рівноправного суспільства українських романтиків.

Ключові слова: позитивізм, романтизм, справедливе суспільство, природне право, рівність, політична і духовна свобода, вільна особистість, соціальна гармонія.

Постановка проблеми. Друга половина XIX ст. у світовій філософії відзначається тим, що домінуючим напрямом у ній, як і загалом у політичних та правових вченнях, стає позитивізм, суть якого, як відомо, полягає в тому, що джерелом знань є лише досвід, методом науки – лише індукція, предметом дослідження можуть бути лише факти. Для позитивізму метафізика є джерелом помилок і нерозуміння, а пізнання, якщо воно не є науковим, не має жодної цінності. Дійти до філософії можна також лише через науку, на науці має базуватися економіка, науковою має бути політика, на здобутки науки має спиратися мистецтво. Наука стверджує навіть природні закони, яким підпорядковується все, в тому числі людина, її діяльність,

мораль, економічне життя, релігія, мистецтво, право.

Основоположник позитивізму Огюст Конт у шеститомному «Курсі позитивної філософії» (1830–1842) і чотиритомній праці «Система позитивної політики, або Соціологічний трактат про основи релігії людства» (1851–1854) обґрунтував і необхідність нової науки про суспільство та його закони, які мають бути однаково актуальними для всіх часів і народів. Проаналізувавши тогочасне суспільство, О. Конт прийшов до висновку: головною умовою суспільної реформи є реформа інтелектуальна. Для цього необхідний синтез науки і формування позитивної політики. Позитивна політика – це поєднання світського порядку, де панує закон могутності,

і порядку духовного, порядку моральних цінностей, адже життя людини не визначається її місцем в економічній чи соціальній ієрархії, а місцем в ієрархії духовній, якщо її моральні якості, готовність до самопожертви в ім'я колективу вищі, ніж якості тих, хто знаходиться у соціальній ієрархії вище. Кожен, на думку мислителя, повинен ставити собі найвищу ціль – стати першим в ієрархії моральності. Основою позитивної політики мають стати порядок (стабільність суспільства) і прогрес (мирний і поступовий процес удосконалення та розвитку), які спираються саме на людський дух, моральні якості. Тож якщо застосувати позитивну філософію О. Конта до організації суспільства, то висновок напрошується однозначний: суспільство має бути організоване на засадах гармонії та солідарності.

В Україні час зародження позитивізму історично найближче збігається з періодом романтизму – часом, коли з ідеї єдності людини, народу, природи і світу романтики виводять ідею природно-правових засад людського буття, і це робить співзвучними їхні ідеї з природним правом людини на повагу гідності, з правом націй на самовизначення і державність, які є засадами культурного, політичного, правового розквіту нації. Ці ідеї є близькими до контівського суспільства на засадах гармонії і солідарності, тож розглянемо їх докладніше.

Виклад основного матеріалу. Першим осередком романтизму в Україні став Харківський університет, у якому сформувався коло літераторів, публіцистів, істориків, етнографів, чиї імена пов'язані з піднесенням національної самосвідомості: І. Срезневський, А. Метлинський, П. Гулак-Артемівський,

Г. Квітка, М. Костомаров, О. Корсун, М. Петренко та ін. Під впливом ідей західноєвропейського романтизму вони розглядали народну культуру і поезію як спосіб самовиявлення людської душі і через неї давали обґрунтування можливості побудови гармонійного суспільства.

Значний внесок у розробку проблем побудови справедливого суспільства з позицій природного права зробив Михайло Максимович – перший ректор Київського університету. Обґрунтовуючи поняття особистої волі, що сприймається як свобода совісті, слова, свобода підприємництва, приватної ініціативи тощо, він до того ж розрізняв політичну свободу і свободу особисту. Відповідно до його історичної концепції стародавні народи знали лише політичну свободу, що зводилася до права брати участь у здійсненні політичної влади (прийнятті законів, реалізації правосуддя, виборі посадових осіб та ін.). Користуючись правом брати участь у здійсненні колективного суверенітету, громадяни античних держав тоді підкорялись державній регламентації і контролю над приватним життям. Сучасні ж народи зайняті промисловістю, торгівлею, працею, тому вони не лише не мають часу займатися питаннями управління, але й дуже хворобливо реагують на будь-яке втручання держави в їхні особисті справи. Звідси – особиста, громадянська свобода, що стоїть в певній незалежності індивідів від державної влади [2, с. 120].

Мусимо нагадати, що зацікавлення життям кожної людини з народної маси, усім тим, що раніше було поза межами інтересів освіченого громадянства, до середини XIX ст. призвело до того, що, як зазначає І. Мазепа, як колись за доби

Хмельницького оборона своєї віри й церкви, так тепер ідеї свободи й рівності починають відігравати роль великих сил у розвитку народів [15, с. 156]. Водночас вільна особистість була загальним філософським і моральним ідеалом тогочасної європейської думки, яка була у пошуках способів його практичної реалізації. Ці пошуки так чи інакше потребували відповіді на питання про те, чому і як людина (більшість людей) в суспільстві опинилась у неволі, стала підлеглою іншій людині, виконувала роль знаряддя нагромадження і зосередження багатства в руках обмеженої і невеликої панівної в суспільстві верстви.

Під впливом цих ідей у 1845 р. в Києві виникло угруповання молодих українських інтелектуалів, що стало основою Кирило-Мефодіїського братства, яке синтезувало ідеї романтизму й народності в єдності літературного, соціально-політичного і національно-визвольного аспектів з чітким окресленням української національної ідеї. Особливо значущими серед братчиків були постаті київських романтиків М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, діяльність яких, за словами Д. Чижевського, склала «кульмінаційний пункт» романтичного руху в Україні. Ними були створені найцінніші роботи з історії України, української культури, літератури, в яких вперше теоретично обґрунтовувався факт існування українського народу, його культури, вказувалося на велике і багате українське минуле. Саме вони під впливом ідей природного права формували ідеї національного державотворення, українську ідею як основоположну засаду цього процесу, ідею народності, а також чимало інших важливих світоглядних проблем. У їхніх творах осмислена і узагальнена ідея

українства, що стає виразником національної самосвідомості, ідейним збудником борців за українську незалежність і свободу. Започаткована кирило-мефодіївцями розробка філософії української ідеї одержує свій розвиток в подальшому, істотно визначаючи зміст філософської думки України впродовж наступних десятиліть ХІХ ст.

На думку братчиків, політична і духовна свобода – невід’ємне право кожного народу, а досягти її можна шляхом мирної пропаганди, відповідної освіти і виховання, погодженням своїх вчинків з євангельськими правилами «любові, кротості і терпіння», що відповідає природно-правовій концепції суспільного примирення. Хоча братчики досить критично дивились на тодішнє суспільне українське життя, оголосили рішучу війну кріпацтву як ладу, що порушує природну рівність людей, невідкладні соціальні й культурні реформи вони вважали за прийнятне проводити внаслідок просвітницької діяльності. Зміни у суспільстві мають відповідати духові народу, не вносити нічого чужого, зайвого, невідповідного, тобто базуватись на знанні минулого і глибокому розумінні психології народу.

Перспектива вбачається ними у відновленні свободи й злагоди між народами внаслідок повернення до природного стану свободи, яке можливе завдяки просвітництву. Воно, гадалося, повинно знову встановити віру в істинного Бога, а слово останнього вкаже шлях, ідучи по якому людина стане вільною. Щодо України, то повернення людини до вільного життя в суспільстві, з погляду кирило-мефодіївців, означало «випустити на волю козацький дух», який завдяки насильствам царату опинився у «могілі».

Отже, вільна особистість в Україні має постати внаслідок «великого повернення» козацького устрою суспільства. Проте воно має настати не через повернення до козацьких повстань і воєн, а шляхом реставрації пам'яті про минуле, поширення наук і належного виховання.

Основні політичні та історіософські ідеї Кирило-Мефодіївського товариства було викладено в програмних документах, до яких належать «Статут Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія», відозва «Брати українці», «Книги буття українського народу», а також у ряді робіт, що мали своєрідний підготовчий щодо програмних документів характер. Їхнім автором був Микола Костомаров.

Програмою реорганізації суспільних відносин Кирило-Мефодіївського братства стали «Книги буття українського народу», у яких прообразом майбутнього ідеального суспільства, де найповніше й найгармонійніше розв'язуються не лише політичні й соціальні проблеми, а й проблема національна, є козацтво. Козацтво, за «Книгами», – розсадник свободи й перешкода деспотизму, істинне братство, де всі між собою рівні, бо служать одній меті, а не особистим ідолам, де кожен є братом для інших. Нерівність же і соціальні антагонізми у такому середовищі народжуються не зсередини, а привнесені ззовні (наприклад, поляками і росіянами) [15, с. 157–158].

Важливою умовою справедливого суспільства для братчиків було встановлення республіканської форми правління та політико-правової рівності громадян: «Приймаємо, що кожне слов'янське плем'я повинно мати правління народне і дотримуватись повної рівності співгромадян по їх народженню,

християнським віросповіданням і стану» [9, с. 151].

Основою для встановлення справедливого суспільного та державного ладу, на думку учасників Кирило-Мефодіївського товариства, мали стати непорушні й керівні принципи християнської моралі. Так, зокрема, в четвертому пункті «Головних ідей» статуту зазначалося, що «правління, законодавство, право власності і просвітництво у всіх... повинні ґрунтуватись на св[ятій] релігії господа нашого Ісуса Христа» [9, с. 151]. Саме вірність цим моральним засадам християнства в його чистій, не спотвореній пізнішими нашаруваннями формі мала стати основною передумовою для зайняття відповідальних державних посад у майбутньому справедливо організованому суспільстві.

У сфері суспільних відносин Статут особливу увагу звертав на необхідність ліквідації соціальної нерівності та її особливо потворного прояву – кріпацтва. Восьмий пункт «Головних правил» відзначав як одну з цілей братства те, що «товариство буде старатись заздалегідь про викорінення рабства і всякого припущення нижчих класів, рівним чином і про повсюдне розповсюдження грамотності» [9, с. 152].

У відозві «Брати українці» також особлива увага зверталась на необхідність ліквідації станів та станових привілеїв, забезпеченні громадянської («посполитої») рівності та свобод. Реальним проявом цієї рівності мав стати доступ до всіх державних посад у слов'янському союзі та республіках, що увійдуть до нього не за «родом і достатком», а «по розуму і просвіченості народними виборами» [9, с. 170].

Як відзначає В. Ващенко, «в епоху

романтизму рідко хто поза Костомаровим проголошував більш пристрасно, що тільки моральна перебудова здатна буде відродити стосунки між людьми і піднести цивілізацію на вищий ступінь, гарантуючи одночасно свободу. Бачимо, український месіаніст був переконаний, що немає іншої дороги до Царства Божого на Землі як власне впровадження засад християнської моральності до життя громадського і політичного, до відносин між народами і державами» [4, с. 18].

Прикладом для створення справедливого суспільства М. Костомаров не боїться назвати Україну, адже українцям не притаманне гноблення людини людиною, вони завжди виступають не просто проти іноземних панів-пригноблювачів, а проти будь-якої системи організації влади, що зберігає таке гноблення. Україна тому й змогла зберегтися у важких умовах, що не зрадила справжніх цінностей християнської моралі. «Не пропала вона, бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, одначе це псовали своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями, а істиний українець, хоч був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було прежде, так і тепер зосталось» [11, с. 258].

На 30–40-ві роки припадає тісна співпраця з Кирило-Мефодіївським товариством Пантелеймона Куліша, який, як показують твори цього періоду, поділяв філософську інтерпретацію природно-правових ідей для побудови справедливого суспільства. «Ранній» Куліш

ідеал справедливого суспільного устрою, рівноправних стосунків між людьми шукав в українській старовині, де його приваблювало вільне життя, його різноманітність, яскраві риси свободи, яких не мало, на його думку, життя сучасне, про що сам він писав: «В образі життя... в розмовах, віруваннях та звичаях Малоросія за 80 років до нас була ще тією, котру „батько козацький” Богдан Хмельницький називав своєю милою Україною» [12, с. 114]. Поетизуючи давнину, П. Куліш сповнював її образами, серед яких, наприклад, лірник, кобзар – символи України. Особливо яскраво образ сліпого старця-кобзаря виведено в «Чорній раді». Це романтичний образ «Божого ясного чоловіка», людини високої національної свідомості, який у моральному плані стоїть дуже високо: вище міщан, селян, козацької верхівки. Цей кобзар-патріот виконує думи та історичні пісні особливо натхненно, сумуючи за долею України. У побуті він далекий від усього суєтного, мізерного, дріб'язкового, бо не шлунок, а дух визначає його сутність, тож він «наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить» [12, с. 56].

Пізніші погляди П. Куліша засвідчують, що істотним принципом, на основі якого може бути побудоване справедливе суспільство, є рівність між людьми, яку зводив у ранг природного закону. Особливість цього принципу полягає у тому, що люди визнаються рівними в громаді саме як «діти природи», а не як соціально визначені особистості, хоча він також визнавав, що природа часто посиляє для життя в суспільстві талановитих особистостей, яких народжується одна на мільйон. Тут, звичайно, бачимо деяку суперечливість поглядів, проте П. Куліш сам її і розв'язує: він допускає, що кожна

людина має розглядатися як певна частина ідеального цілого, тобто природного людства, яка виділяється із всієї маси індивідів не лише завдяки своїм природним ознакам (таланту, здібностям), але і завдяки заслугам перед суспільством. Саме тому П. Куліш одних людей наділяє месіанськими рисами (їх надзвичайно мало), а інших (їх більшість – це народні маси) розглядає такими, що потребують керівництва з боку особливо мудрих людей. А щоб маси не стали безконтрольними і схильними до деструктивних дій, їм потрібна масова наукова освіта, яка стане підставою для утворення суспільства вільних людей. Це означає, що свобода – це така досконалість людини, що дає змогу гармонійно поєднати особисті здібності із життєдіяльністю інших вільних людей, завдяки чому стане можливим і суспільство вільних людей. Таке суспільство, крім усього, саме відіграватиме регулюючу роль у дотриманні природовідповідних законів, у проблемах свободи, адже стане «уособленням духу людського», сприятиме компромісу між людськими бажаннями і можливостями, правами і обов'язками [13 с. 88].

Таким чином, рівність і свобода у філософській концепції П. Куліша – природне право людини, яка народжується вільною і досконалою істотою. А рівність у суспільстві, на його думку, – це можливість створення для усіх громадян рівних можливостей для самореалізації. Це означає, що всі соціально-станові обмеження, існуючі у сучасному суспільстві, порушують цей закон і мають бути ліквідовані.

Потяг до свободи, до вільного вияву своїх здібностей в суспільстві – право кожної особи, проте користуються ним лише сильні і талановиті особистості,

які й мають стати своєрідними прискорювачами тих суспільних подій, що призводять до справедливого ладу. П. Куліш стверджує, що така особа «не пропадає в житті безслідно, але пропагандує свій моральний образ в прийдешніх поколіннях, продовжує, так би мовити, рід свій, як це робиться в зоологічному світі» [14, с. 216]. Рівняючись на неї, кожна людина, яка «закоренилася «у вітчизняних переказах», нездатна «захоплюватися кращим серед свого гіршого» та виконуюча «нижчу службу життєйську», зрештою, проявить активність, повстане проти свого принизливого становища і зрозуміє своє суспільне призначення, а тоді про неї можна буде судити по тому, що вона встигла зробити, а не тому, в чому вона зазнала поразки» [14, с. 3]. Це і є право на духовну свободу, маючи яку можна творити національну державу, бідувати в неволі, жартувати «в муках», жартувати серце жартами, триматися традицій, діяти залежно від ситуації – коли буря, треба хилитися; лихо – молитися; горе – горювати, але завжди «правдоньку шанувати». А правда – це і є свобода, вільний спосіб життя: «Тільки правда, правда воля / Буде всім жадана доля» [12, с. 86].

Принцип свободи П. Куліш постійно ставить на одне з перших місць в ієрархії природно-правових цінностей. Так, у «Попередженні» до першого тому «Історії воз'єдинення Русі» він підкреслює: «Поки тяжіє над особою нерозуміння суспільства пройденного ним шляху, до тих пір вона не може діяти самосвідомо, тобто вільно, в межах сучасності, тим самим особа не здатна також планувати і прогнозувати своє майбутнє, котре завжди спирається до знання від колишньої і теперішньої ситуації.

Відсутність...свободи веде до того, що особа стає в суспільстві залежником і рабом тому, що рабство і полягає в тому, що у людини немає самосвідомості, тобто розуміння власної гідності і відповідного їй становища в суспільстві. Через це вона не відає, що і як треба їй робити, і, отже, свою долю передає в руки інших, котрі вирішують за неї напрямки її життя в суспільстві» [14, с. 112]. Необхідним елементом цього процесу П. Куліш вважає постійний пошук істини, «яка одна робить людину вільною» [13, с. 80].

Отже, в суспільстві всі особи мають бути рівноправними, а справедливе ставлення до кожного означає врахування особистих здібностей і ефективності їхньої реалізації в суспільстві. Звідси у П. Куліша навіть впливає принцип «козацького колективізму», суть якого у тому, щоб не славословити своїх гетьманів, якщо в них не вистачає «голови»: «до кожної булави треба й голови».

До когорти кирило-мефодіївців свого часу належав і Тарас Григорович Шевченко, який був і романтиком, і реалістом одночасно. Знаний освітянин Богдан Романенчук у статті «Шевченкові універсальні ідеї», опублікованій у кварталнику літератури, науки, мистецтва і суспільно-політичного життя «Вісник» у Філадельфії, стверджував, що прийде час, коли культурний світ знайде у творчості Тараса Григоровича Шевченка ідеї, яких йому бракує, адже саме Шевченко ставив і давав розв'язку певних питань, які мають універсальне значення, бо стосуються самої суті гармонійного і мирного людського співжиття: взаємин людини з людиною, людини із спільнотою, спільноти з одиницею, яка не губиться, а зберігає свою персональність. Теорій, що висвітлюють ці проблеми, вважає

Б. Романенчук, є багато, але розв'язання проблем у них немає, а от Шевченко ще свого часу показав, що можливості мирного і гармонійного співжиття людей і спільнот можна знайти у поєднанні трьох універсальних ідей (християнзму, демократизму і націоналізму) та в практичному застосуванні їхніх принципів у реальному житті. Така концепція, зазначає автор статті, була і перша, і єдина, бо проголошувала найбільш природну і тим самим найбільш відповідну чи найліпшу форму організації людства [18, с. 80–81].

І справді, Шевченкові ідеї – втілення і відображення способів і методів реалізації найприродніших прав людини. Скажімо, народ-нація для нього – найбільш природна і основна суспільна одиниця, відмінна від інших таких одиниць, заклики до пробудження національної свідомості звучать у нього ще тоді, коли в Європі лише формуються окремі нації. Життя свого народу (як і інших народів) він уявляв не інакше, як на принципах справедливості, а справедливий лад, вважав, може настати лише тоді, коли людство буде поділене не на неприродні держави-імперії, в яких сильніша нація поневолює слабшу, а на природно рівні нації зі своєю мовою, історією, територією, звичаями. Міжнаціональні взаємини розвиватимуться мирно лише тоді, коли один народ визнаватиме рівні права за іншими народами-націями, у кожного з них будуть однакові права і привілеї та повна свобода розвитку. Крім того, Шевченко щиро вірив у те, що у світі має панувати справедливість і ніякі фальшування і перекручування не можуть змінити правди, даної Божим законом.

Однією з центральних категорій Шевченкової творчості є свобода. Як

відзначає В. Барка, «в Шевченка поняття свободи при всенародному і вселюдському значенні мало найбільш персональний характер, порівнюючи з поезією всіх його сучасників; для нього воля народу була одночасно конкретною і особистісною волею кожної окремої людини в загальному складі» [2, с. 96]. Ідеал життя українського народу він вбачає у визволенні із сучасного становища, виході із національної і політичної неволі.

Як же досягти цього ідеалу? З цього приводу думки дослідників творчості Шевченка також розділяються. Скажімо, Є. Маланюк трактує весь життєвий шлях поета як осягнення ним ідеї української державності, вважає його людиною, що змогла пробудити прагнення, здавалося б, навіки «приспаної нації» до відродження власної держави: «... випадає ще раз ствердити, що жадних ідеологічних „борсань”, жадних „спалювань ідеалів” і жадних „матеріялістичних” (отже, й „соціалістичних”) звужувань видно-кругу ані в Шевченковій творчості, ані в Шевченковій свідомості – ніколи не було. Був безупинний ріст. І свідомість його, і творчість являють рідкий в історії культури приклад органічного, суцільного зростання особистості й його світогляду – вверху. Можна прослідкувати, як теми й мотиви раннього періоду творчості – Шевченко розкривав, поширював і поглиблював у творчості періодів наступних» [16, с. 30]. А от Г. Грабович приходить до іншого висновку: «Твердження ніби Шевченко вболівав за національну державу, ніби йому було властиве так зване державництво, – в корені помилкове..., повністю поет ідентифікував себе тільки з ідеалом, з моделлю ідеальної спільності. Структура і влада, „закон і порядок”, держава і гетьмани

як її втілення постійно висвітлювалися поетом як сили ворожі і чужі. Великою мірою ця чужість зумовлена національним (етнічним) моментом. Це стосується насамперед тих випадків, коли влада асоціюється з російською імперською владою... У рамках ідеальних часових вимірів (далекого минулого й майбутнього) українське життя визначається тільки й виключно категоріями ідеальної спільності. У термінах його поетичного космосу воно знаходить своє вираження в проповіді «золотого віку» [6, с. 155–156].

Разом з тим Г. Грабович визнає: для Шевченка існує ідеальна спільність, що виростає на ґрунті українського минулого, а точніше, козацької доби, яка була не лише історичною епохою та соціальним явищем, а й історичною формою української державності. Г. Грабович підкреслює, що ця «ідеальна спільність... передбачає... рівноправне суспільство, позбавлене структурних ознак; а в термінах реального світу ідеальна спільність відбиває суспільні маргіналиї – людей суспільного дна чи поза законами, принижених і ображених» [6, с. 116]. Сучасне йому суспільство Т. Шевченко аж ніяк не вважає ідеальним, адже воно соціально розколоте в минулому і теперішньому, однак він сподівається на те, що в майбутньому цей розкол вдасться подолати і досягти соціальної гармонії, тобто вільного і рівноправного суспільства, прикладом якого могло бути козацтво.

Взагалі, козак для Шевченка – завжди символ людини, яка прагне свободи і готова відстоювати своє право на неї, боротись за державу, де всі рівні у правах, а козацька Україна – країна великої слави і демократичних традицій, яка не піддається жодним посяганням

на свою свободу і незалежність. І хоча так вже склалося, що свобода під натиском чужинців втрачена, поет відстоює справедливість: він не сприймає і гнівно засуджує «рабів», «грязь Москви», «варшавське сміття», «ясновельможних гетьманів», які не змогли відстояти свободу своєї батьківщини, її вільний суспільний лад, не прощає «гріхів», що сприяли втраті державності України, і відкрито погрожує зрадникам:

*Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...*

Отож Шевченко бачив, що причиною страждань його народу був несправедливий суспільний лад і невпорядкованість людських взаємин, позбавлення людини її природних прав, проте розумів, що винен у цьому і сам народ, його пасивність, невитривалість, виродження провідної верстви, яка за власні привілеї продала право керувати своєю землею, спричинила її моральний занепад, створила пекло у країні, де люди були прихильниками Божої і природної правди-справедливості. І, незважаючи на це, Т. Шевченко не втрачає надії на визволення України з неволі, хоча й станеться це тоді, коли ті, що «оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують», прозріють, в їхніх душах спалахне віра в правду, а «Господь вкляде в їхні руки караючий меч своєї справедливості» [18, с. 83]. Значить, правда, заснована на християнських засадах, – основа справедливого ладу на землі, зокрема в Україні, за неї і варто боротися.

Борітеся! Поборете!

Вам Бог помагає!

За вас правда, за вас сила

І воля святая, – пише Т. Шевченко, і тут треба ще раз наголосити на тому, що він виступає за рівноправні стосунки між народами, адже бажає волі не лише своєму народові, а й, наприклад, поневоленним народам Кавказу, яким присвячує інвективу «Кавказ». «Своя хата» – ось те суспільство, яке є найбільш природною суспільною одиницею, бо «в своїй хаті – своя правда, і сила і воля» [23, с. 344].

Воля – ще одна цінність, обстоювана поетом, і вона, як і свобода, для нього є неможливою без зруйнування системи соціального та національного гноблення, яке часто пов'язане із закликком до збройної боротьби за свої права, оскільки розраховувати на «раптове прозріння» гнобителів є справою марною. Наприклад, у вірші «Я не нездужаю, нівроку» Т. Шевченко написав:

*Добра не жди,
Не жди сподіваної волі –
Вона заснула: цар Микола
Її приснав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить*

[23, с. 280].

Пройняті духом заперечення існуючого ладу такі перлини громадянської лірики Шевченка, як «Холодний яр», «Чигрине, Чигрине», «Гоголю», «Давидові псалми», «Три літа», «Як умру, то поховайте» та ін. Всі вони є творами, в яких поет шукає відповідь на найпекучіші питання, що їх порушує час, і закликає народ повалити існуючий лад, побудувавши нове, справедливе суспільство – «сім'ю вольну, нову».

Проте багато дослідників зазначають, що збройне повстання для Т. Шевченка є крайнім заходом, який лише може закінчити те, що повинно визріти в суспільстві внаслідок тривалої підготовки. Ця підготовка пов'язана із зміною суспільної свідомості, активізацією народних мас та усвідомленням ними необхідності жити за новими принципами організації суспільного життя, і участь у формуванні цієї нової суспільної свідомості поет бачить як своє основне завдання – розбухати «громадське болото», пробудити думку і почуття гідності мільйонів та совість провідної верстви [19, с. 201].

Так само і В. Барка на основі ґрунтовного аналізу творчості Т. Шевченка відзначав, що в «Кобзарі» видно – Шевченко не був таким фанатичним прихильником сокири, яким його хочуть змалювати деякі теоретики. «Шевченко... світлом... науки ... хотів ним перемогти всяку злобу і неправду. Хоч він і сам гнівався, часом дуже! І картав, і кляв „неситих царів”, але це почуття не було в його справжній натурі. Викликане нелюдністю тиранів, воно вибухало і перегорало, вимовляючися в нових віршах. Тоді знов, іноді зразу ж через хвилину, як видно з тих віршів, приходило – світилося почуття любови, властиве і природне поетові» [2, с. 282]. Таку ж позицію займає Б. Романчук, вважаючи Т. Шевченка речником ідеї суспільного примирення, про що говорить поетів заклик «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата!». В цих Шевченкових словах, вважає дослідник, уся демократична програма, яка й пояснень не потребує, бо із цих слів ясно виходить, що поет домагався рівних прав і життєвих можливостей для всіх членів одного народу [18, с. 84].

До речі, знаний освітянин звертає увагу ще й на те, що натяком на демократичні вольності у Шевченка є згадка про Вашингтона з його «новим і праведним законом», і вважає, що коротше і краще висловити ідеал державного ладу для України важко. Перший президент Америки встановив у визволеній країні такий лад, який давав усім громадянам однакові права, і порівняно з цим російська держава була тюрмою народів. Пізніше про це писав і В. Барка: «Згадка про Вашингтона – це не відокремлена подробиця в ліричному малюнкові, а ключовий складник, концепції про новий характер державного провідництва, оснований якраз на новому і праведному законі: проти дикого свавілля царів-деспотів і супостатів... Державний провідник без деспотичної влади над „особистостями співгромадян”, що мають рівні права у дійсному законі, як і він – ось ідеал Шевченка. А той закон названо „новим і праведним”: новим, бо не було його в імперії, і праведним, бо якраз через нього поборюється „злая воля” царів як джерело нещастя» [2, с. 104–105].

Детальний аналіз творчості Т. Шевченка показує, що він дотримується концепції природного права, тому одним із перших визнав і відтворив у своїх творах розуміння тієї обставини, що тільки соціально справедливе може бути правом, причому закони соціальної справедливості як природні закони, природні права людини непідвладні свавіллю державної влади. Тому соціальне насилля, свавілля, експлуатація є беззаконням, а не «правовим» законом.

Як тут не погодитись із думкою, що «все життя прагнув він свободи, боровся за знищення кріпацтва, національного гноблення, ліквідацію самодержавства,

вірив, що настане такий суспільний лад, який забезпечує свободу народів, всебічний розвиток особи. Боротьбу за справедливість, щастя, добро Шевченко тісно пов'язував з ідеєю милосердя, яке розумів як істинно людське почуття, співчутливе ставлення людини до людини, прагнення робити добро, допомагати боротьбі з горем, нещастям. Гнівно засуджував тих, хто принижує беззахисного, попирає його гідність, обманує, кривдить людину, робить їй зло, спричинює муки і страждання. Милосердя визнавав вищою основою людської гідності, духовності, людських вчинків, стосунків» [17, с. 304].

Висновки. Як бачимо, помітивши велику політичну і моральну кризу сучасного йому суспільства, О. Конт у своєму вченні знаходить місце ідеям позитивного (справедливого) суспільства, яке служить ідеалам порядку і прогресу, є еталоном високої моральності й справедливості. Держава, на його думку, має бути охоронцем і виразником «суспільного духу», що стоїть на варті соціальної солідарності й бореться проти тенденцій докорінної розбіжності ідей, почуттів та інтересів у суспільстві.

Такі ідеї в Україні лягли на благодатний ґрунт природно-правових вчень, які історично найближче до Конта розробляли романтики, тож точки дотику позитивізму і романтизму у поглядах щодо справедливого суспільства (соціальна гармонія, вільність і рівноправність, свобода поглядів і т. ін.) знаходимо у працях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка.

Тут варто зауважити, що критерії свободи особи у суспільстві, її межі та зміст як чинника утворення суспільства вільних людей у філософії П. Куліша

відрізняються від поглядів Т. Шевченка та М. Костомарова періоду 60–70-х років XIX ст. Зокрема, у творах Т. Шевченка поява вільної особистості і суспільства вільних людей тісно пов'язувалась із можливістю повстання проти поневолювачів, право на яке мали як індивід, так і ціла громада. М. Костомаров загалом поділяв такі погляди, хоча і не зовсім погоджувався із ними. Якщо для Кобзаря, наприклад, козацтво й гайдамацтво були символом свободи, рівності та братерства, оплотом національної культури, охоронцем народної волі, подихом справедливого народного обурення проти утисків та гноблення, то М. Костомаров, відводячи козацтву значну роль у громадсько-політичному житті українського суспільства, наголошував на релігійному аспекті. П. Куліш же, на противагу Т. Шевченку, наполягав лише на мирному, морально-освітньому способі вирішення проблем взаємовідносин людини і суспільства в Україні в результаті суттєвого підвищення культурного рівня, шляхом етично вмотивованого виховання вільного громадянина, через яке українці отримують свободу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак, Т. *Історія політичних і правових вчень*: навчальний посібник. Львів, 2001. 218 с.
2. Барка, В. *Правда Кобзаря*. Нью-Йорк, 1961. 289 с.
3. Валле, В. *Жага свободи*. Київ, 2017. 312 с.
4. Ващенко, В. В. *Лекції з історичної науки другої половини 19 – поч. 20 ст.* Видання третє. Дніпро, 2018. 142 с.
5. Возняк, С. М. *Філософська думка України: імена та ідеї / Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2003. 135с.

6. Грабович, Г. Поет як міфотворець: семантика символів у творчості Тараса Шевченка / пер. з англ. Соломії Павличко. 2-ге випр. й авториз. видання. Київ, 1998. 206 с.

7. *Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології: колективна монографія* / В. Ворона та ін. Київ, 2022. 249 с.

8. Кожан, В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2016. 229 с.

9. *Кирило-Мефодіївське товариство: збірник документів в 3 т.* Київ, 2019. Т. 1. 544 с.

10. Конт, О. Промова про позитивний дух / упор. В. Галуцько, Р. Шишка. Париж, 1908. Академія адміністративно-правових наук. 2025. URL: <https://dn790000.ca.archive.org/0/items/discourssurlesp00comt/discourssurlesp00comt.pdf>

11. Костомаров, М. І. Закон Божий: Книга буття українського народу / упор. І. І. Глизь. Київ, 1991. 40 с.

12. Куліш, П. Твори: у 2 т. Київ, 1998. Т. 2: Поєми. Драматичні твори. 766 с.

13. Куліш, Пантелеймон. Хутірська філософія і віддалена від світу поезія. *Хроніка 2000. Наш край*. 1993. Вип. 5 (7). С. 70–80.

14. Куліш, П. Історія возсоединенія Руси: в 3 т. Санкт-Петербург, 1877. Т. 1. 363 с.

15. Мазепа, І. Підстави нашого відродження. *Хроніка 2000*. 1999. Вип. 31–32. С. 156–163.

16. Маланюк, Є. Книга спостережень. Фрагменти: від Кобзаря до нації. Київ, 2005. 236 с.

17. Огородник, І. В. Історія філософської думки в Україні. Київ, 1999. 543 с.

18. Романенчук, Б. Шевченкові універсальні ідеї. *Хроніка 2000*. 2000. Вип. 39–40. С. 79–84.

19. Салтовський, О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). Київ, 2002. 396 с.

20. Стельмах, С. П. Позитивізм в

історичній науці. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pozytyvizm_istorychnij (дата звернення: 13.04.2026).

21. Пінчук, Ю. А. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації. Київ, 2009. 304 с.

22. Чижевський, Д. Філософські твори: у 4 т. Київ, 2005 Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. 402 с.

23. Шевченко, Т. Г. Кобзар. Київ, 2001. 862 с.

REFERENCES

1. Andrusiak, T. (2001). *History of Political and Legal Doctrines: A Textbook*. Lviv, 218 p. [in Ukr.]

2. Barka, V. (1961). *The Truth of the Kobzar*. New York, 289 p. [in Ukr.]

3. Valle, V. (2017). *Thirst for Freedom*. Kyiv, 312 p. [in Ukr.]

4. Vashchenko, V. (2018). *Lectures on Historical Science of the Second Half of the 19th - Beginning of the 20th Century*. 3rd ed. Dnipro, 142 p. [in Ukr.]

5. Vozniak, S. (2003). *Philosophical Thought of Ukraine: Names and Ideas*. Vasyl Stefanyk Precarpathian University. Ivano-Frankivsk, 135p. [in Ukr.]

6. Grabovych, G. (1998). *The Poet as a Mythmaker: The Semantics of Symbols in the Works of Taras Shevchenko*. 2nd Revised and authorized ed.. *Krytyka Journal*. Kyiv, 206 p. [in Ukr.]

7. Vorona, V., et al. (2022). *Historical and Theoretical Analysis of Research Programs in Sociology: a Collective Monograph*. Kyiv, 249 p. [in Ukr.]

8. Kozhan, V. (2016). *Personal Rights and Freedoms of Man: General Theoretical Study*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in Law, specialty 12.00.01]. Lviv Polytechnic National University. Lviv, 229 p. [in Ukr.]

9. *Cyril and Methodius Society: A Collection of Documents in 3 Vols.* (2019). Kyiv, Vol. 1, 544 p. [in Ukr.]

10. Kont O. (1908). *Speech on the Positive*

- Spirit. Paris: International Positivist Society, Academy of Administrative and Legal Sciences. 2025. [online] Available at: <https://dn790000.ca.archive.org/0/items/discourssurlesp00comt/discourssurlesp00comt.pdf> [in Ukr.]*
11. Kostomarov, M. (1991). *Divine Law: The Book of the Life of the Ukrainian People*. Kyiv, 40 p. [in Ukr.]
12. Kulish, P. (1998). *Works: in 2 Vols./ Kyiv, Vol. 2: Poems. Dramatic works. 766 p. [in Ukr.]*
13. Kulish, Panteleimon. Khutirska Philosophy and Poetry Remote from the World. (1993). *Chronicle 2000. Our Land*. Issue 5 (7). pp. 70-80. [in Ukr.]
14. Kulish, P. (1877). *History of the Reunification of Russia: in 3 Vols. St. Petersburg, Vol. 1, 363 p. [in Ukr.]*
15. Mazepa, I. (1999). Foundations of our Renaissance. *Chronicle 2000*. Issue 31-32, pp. 156-163. [in Ukr.]
16. Malaniuk, E. (2005). *Book of Observations. Fragments: from the Kobzar to the Nation*. Kyiv, 236 p. [in Ukr.]
17. Ogorodnyk, I. (1999). History of Philosophical Thought in Ukraine. Kyiv, 543 p. [in Ukr.]
18. Romanenchuk, B. (2000). Shevchenko's Universal Ideas. *Chronicle 2000: Ukrainian Cultural Almanac*. Issue 39-40, pp. 79-84. [in Ukr.]
19. Saltovskiy, O. (2002). *Concepts of Ukrainian Statehood in the History of National Political Thought (from its Origins to the Beginning of the 20th Century)*. Kyiv, 396 p. [in Ukr.]
20. Stelmakh, S. *Positivism in Historical Science* [online] Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Pozytyvizm_istorychnij [Accessed 13.Apr. 2026]. [in Ukr.]
21. Pinchuk, Yu. (2009). Historical Studies of Mykola Kostomarov as a Factor in the Formation of Self-Awareness of the Ukrainian Nation. Kyiv, 304 p. [in Ukr.]
22. Chyzhevskiy, D. (2005). *Philosophical Works: in 4 Vols. In 4 vols./ Kyiv: Smoloskyp, 2005 Vol. 1: Essays on the History of Philosophy in Ukraine. 402 p. [in Ukr.]*
23. Shevchenko, T. (2001). *Kobzar*. Kyiv, 862 p. [in Ukr.]

Summary

UKRAINIAN ROMANTICISM AND POSITIVE PHILOSOPHY: POINTS OF CONTACT IN VIEWS ON A JUST SOCIETY

Iryna MAIDANIUK

orcid.org/0000-0001-8096-0244

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Head of the Department of Cultural Studies,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

email: mira-i@ukr.net

Liudmyla CHEKAL

orcid.org/0000-0002-3081-3876

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

email: L_chekal@nubip.edu.ua

The relevance of the research. The main condition for social reform is intellectual reform. For this, a synthesis of science and the formation of positive policy is necessary.

Positive politics is a combination of the secular order, where the law of might prevails, and the spiritual order, the order of moral values, since a person's life is determined by their place in the spiritual hierarchy. The foundation of positive politics should be order and progress, which are based on the human spirit and moral qualities. In Ukraine, the time of the emergence of positivism historically coincides most closely with the period of Romanticism—a time when, from the idea of the unity of man, people, nature, and the world, the Romantics derived the idea of the natural-legal foundations of human existence. This makes their ideas resonate with the natural right of a person to respect dignity, the right of nations to self-determination and statehood, which are the foundations of the cultural, political, and legal flourishing of the nation. These ideas are close to the Comtean society based on harmony and solidarity.

The purpose is to examine the peculiarities of the views of representatives of Ukrainian Romanticism on a just society.

Conclusions. Noticing the great political and moral crisis of the society of his time, O. Comte finds a place in his teachings for the ideas of a positive (just) society, which serves the ideals of order and progress, and is a model of high morality and justice. The state, in his opinion, should be the guardian and expression of the "public spirit," standing watch over social solidarity and fighting against tendencies of fundamental divergence of ideas, feelings, and interests in society. Such ideas found fertile ground in Ukraine's natural law doctrines, which were historically closest to Comte and developed by the Romantics. Thus, we find points of convergence between positivism and romanticism in views on a just society (social harmony, freedom and equality, freedom of thought, etc.) in the works of M. Maksymovych, M. Kostomarov, P. Kulish, and T. Shevchenko.

Keywords: positivism, romanticism, just society, natural law, equality, political and spiritual freedom, free individual, social harmony.

Отримано редакцією/ Received: 06.04.26

Прорецензовано / Revised: 20.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26